

74.268.3(424)

Б90

Ф.Ф. Бугайко

**УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА
В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ**

Курс методики

«УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» 1962

МЕТОДИ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗАНЯТЬ.

На всіх етапах літературних занять ефективність роботи визначається насамперед тим, чи вдало обраний метод та окремі методичні прийоми, що ними користуються вчитель.

Метод — це вид взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на здійснення навчально-виховних завдань, що мають бути розв'язані при викладанні літератури в школі.

Кожен метод передбачає ту чи іншу організацію роботи і вчителя, і учнів, ставить певні вимоги до вчителя й до учнів як до активних учасників педагогічного процесу. Якщо обраний, наприклад, метод лекції, то це означає, що: 1) вчитель викладає тему в певній системі й послідовності; 2) учні уважно слухають, усвідомлюють і запам'ятовують викладений учителем матеріал. Кожен метод навчально-виховної роботи має дві сторони: обернену до вчителя й обернену до учня, — при керівній, зрозуміло, ролі вчителя.

Метод — поняття складне. Він допускає ряд різних методичних прийомів. Якщо, розповідаючи, скажімо, в 7 класі біографію Франка, учитель питає учнів про знайомі їм твори письменника, показує фотографії, читає напам'ять вірші, ставить учням запитання, на які вони відповідають, переглядаючи підручник, то на уроці використано метод лекції з застосуванням методичних прийомів: бесіди, демонстрації, виразного читання, самостійної роботи учнів з підручником.

Звертаючись при запровадженні того чи іншого методу до різних методичних прийомів, учитель може урізноманітнювати свої уроки, поступово посилювати самостійність учнів, послідовно виховувати в них навички серйозної роботи над художнім текстом і над книгою взагалі.

Добір методів навчання визначається насамперед завданнями комуністичного виховання учнівської молоді і залежить від специфіки навчального предмета, від підготовки учнів і від навчально-виховної мети даного конкретного уроку. Спрямовані на забезпечення активності й ініціативи учнів, на збудження в них інтересу до навчання, на ґрунтовне й міцне засвоєння знань, методи радянської школи сприяють формуванню світогляду учнів, вихованню в них навичок самостійної роботи.

На уроках літератури в усіх класах середньої школи застосовуються як основні методи виклад учителя (в різних його формах) і бесіда.

Виклад учителя (лекція). Виклад учителя варіюється в залежності від віку й підготовки учнів, від характеру матеріалу, що з'ясовується на уроці, починаючи від живої, насиченої конкретним матеріалом розповіді-оповідання і до лекції майже вузівського типу.

Розповідь-оповідання має місце переважно у восьмирічній школі. Учні 5 чи 6 класу з інтересом слухатимуть емоціональну розповідь про життя Т. Шевченка, коли в яскравих епізодах, переказаних барвистою і в той же час простою й дохідливою мовою, розкриється постать геніального поета, великого борця за щастя трудящих.

Такі ж яскраві, пройняті гарячим почуттям розповіді потрібні для викладу відомостей про життя Лесі Українки, П. Грабовського, І. Франка. У 7—8 класах учитель, розповідаючи біографію письменника, використовує більше історико-літературного матеріалу, але й тут обов'язковими є емоціональність і конкретність розповіді при передачі таких епізодів, як зустрічі Горького й Коцюбинського, як перше знайомство молодого П. Тичини з М. Коцюбинським, і багато інших. У центрі уваги вчителя тут стоять емоціональний вплив на школярів.

Інший характер має виклад у старших класах. Розповідь учителя тут має готувати учнів до лекцій у вузі. Даний вид занять так і називається лекцією, лекційним методом, хоч лекція в середній школі, поступово наближаючись до вузівської, не тотожна з нею навіть в 11 класі. Особливістю лекції в середній школі є її більша популярність, конкретність викладу, докладність подачі матеріалу. Лектор вищого навчального закладу орієнтується на значну підготовку студентів; в його лекції мають бути освітлені вузлові питання, найважчі розділи курсу, дискусійні проблеми. Решту ж матеріалу студенти засвоюють самостійно, користуючись різного роду посібниками. Інакше стоїть справа в середній школі: тут учитель повинен викласти факти, конкретний матеріал і на ньому вже будувати узагальнюючі висновки, весь час допомагаючи учням стежити за розвитком його думки.

На уроках літератури лекція має місце при з'ясуванні учням історичних та історико-літературних фактів, при аналізі окремих літературних творів, при повторенні літературного матеріалу. В залежності від характеру навчального завдання варіюються методичні прийоми проведення лекції.

Лекції першого типу (виклад історико-літературних знань) мають своїм завданням ознайомити учнів з новим для них матеріалом. Це може бути біографія письменника, загальна характеристика його творчості, висвітлення літературного процесу на

певному історичному етапі тощо. Отже, матеріал лекції може бути різного обсягу і різний щодо конкретності.

Найконкретніший зміст мають лекції біографічного характеру. Тут учитель розповідає етап за етапом життя письменника, повідомляючи хронологічні дати, використовуючи географічну карту, портрети письменника і його сучасників тощо. Лекція завершується стислими висновками про значення письменника в літературному процесі і для нашого часу. В лекції такого типу легко вводяться елементи художньої розповіді про окремі епізоди з життя письменника.

Фактичний матеріал для лекції треба відібрати найретельніше: копірситися в побутових дрібницях зовсім непотрібно, залишити слід лише ті деталі, що допоможуть учням відтворити в своїй свідомості живий образ письменника як громадського діяча, активного учасника суспільної боротьби, як видатного митця.

При закріпленні лекції, присвяченої біографії, ставимо запитання переважно відтворюючого характеру, розраховані на пригадування матеріалу. Корисно запропонувати також декілька запитань, що потребують осмислення сприйнятого, зіставлення окремих фактів (української й російської літератури), наприклад: яке значення мала для розвитку Лесі Українки як письменниці її участь у журналі «Жизнь»? Які суспільні явища відіграли вирішальну роль у формуванні світогляду М. Коцюбинського? Що спільного в життєвому шляху П. Тичини та інших радянських письменників? і т. п. Порівнюючи, зіставляючи засвоєні факти, учні здобувають уміння вільно оперувати ними, отже, удосконалюють свої знання.

Лекція, в якій дається характеристика певного етапу в розвитку літератури, ширша за змістом і вимагає узагальнених формулювань.

Наприклад, знайомлячи учнів з літературою часів Великої Вітчизняної війни, учитель повинен насамперед з'ясувати на кількох найвидатніших творах провідні тенденції розвитку літератури в цей період: втілення в літературі ідей радянського патріотизму, братньої співдружності радянських народів в обороні Вітчизни, зображення в літературі цього часу героїзму радянських людей на фронті і в тилу. Крім того, учитель звертає увагу учнів на активну участь письменників у боротьбі з фашистськими загарбниками, на розвиток малого жанру (вірші, оповідання, фейлетони, нариси), що давало можливість негайно відгукнутися на животрепетні події.

Лекція будується як система висновків на основі узагальнення конкретного матеріалу. Фактів треба добирати достатню кількість (але не надмір), різноманітних і типових, щоб висновки були переконливими. Увага вчителя спрямовується на те, щоб учні усвідомили наведені ним факти, зрозуміли висновки, щоб їхня думка активно працювала.

У такій лекції корисно час від часу звертатися до учнів із запитаннями, які контролюватимуть їхню увагу і розуміння викладеного. Закріплення проводиться, в основному, за запитаннями узагальнюючого характеру, розрахованими не тільки на повторення висновків учителя, але й на самостійне висвітлення того чи іншого факту.

Лекції, змістом яких є повторення вивченого, потрібні тоді, коли узагальнюється широкий матеріал. Учитель спирається на відомі учням факти, нагадує їх, освітлюючи трохи в іншому плані. Так, при розгляді в 11 класі основних тем післявоєнної української літератури виділяємо твори, присвячені темі Великої Вітчизняної війни, темі післявоєнного будівництва й боротьби за мир, зображенню героїчного минулого нашого народу. В такому тематичному огляді нагадуємо учням зміст творів, розповідаємо про їх художню цінність, про їх значення у вихованні народних мас, про спільні завдання, які стоять перед радянськими письменниками і прогресивними зарубіжними літераторами в боротьбі за мир, про керівну роль Комуністичної партії. Знайомий матеріал обертається до учнів новою стороною, доповнюється новими свіжими фактами і, значить, глибше сприймається, міцніше запам'ятовується. В цьому суть лекцій даного типу, які прийнято називати оглядовими лекціями.

В системі лекцій-оглядів вчитель на широкому історичному фоні показує учням процес розвитку літератури, коротко характеризує в зв'язку з суспільним життям боротьбу між літературними течіями й напрямками, з'ясовує, яку роль відігравали в розвитку літературного процесу ті письменники, творчість яких вивчається в школі. Саме тут ми нагадуємо учням найважливіші політичні події епохи, розповідаємо про стан науки, освіти, показуємо зв'язок передової літератури з визвольним рухом епохи.

Факти для історико-літературних оглядів в середній школі треба брати лише найважливіші, найнеобхідніші, без яких не можна з'ясувати літературного процесу або зрозуміти суспільно-естетичну роль літератури.

Оглядові лекції ілюструються історичними документами, картинами, портретами, синхронічними таблицями, плакатами та ін. Слід пошукати виклад посиленням на конкретні літературні твори, в першу чергу, на ті, що вказані програмою для текстуального вивчення. Можна використати й інші твори, які не входять до програми даного класу, але потрібні для історико-літературних висновків. Такі твори характеризуються в основних рисах, відповідно до теми лекції. Корисно прочитати з твору уривок, який був би яскравим підтвердженням висунутого в лекції положення.

Перед лекцією повідомляємо план, а потім, у процесі викладу, звертаємося до нього, щоб полегшити учням сприймання матеріалу.

Роз'яснюючи в оглядових лекціях основні тенденції літера-

турного процесу, особливо підкреслюємо спільність походження, єдність і взаємодіяння в історичному розвитку російського і українського народів, їх мови і культури. Зв'язок історичного розвитку української літератури з російською учні повинні відчувати на кожному етапі роботи. Це має велике значення для правильного усвідомлення ними всього ходу літературного процесу. Наприкінці курсу слід присвятити цій темі окрему лекцію-огляд.

Лекція, слово вчителя має важливе значення при викладанні літератури. Розповідаючи живо й емоційно про письменників, про їхні твори, про події з літературного життя, вчитель передає дітям свою любов до літератури, викликає в них захоплення мистецтвом слова і глибоку повагу до його творців. Предметом розповіді вчителя може бути будь-яке питання програми, в тому числі й переказ змісту твору (з яким учні знайомляться в уривках) чи аналіз якогось літературного образу. Не треба боятися, що, слухаючи вчителя, діти залишаються пасивними, інертними. Все залежить від майстерності вчителя і від раціонального поєднання лекційного методу з іншими методами літературних занять. Зокрема доцільно звернутися до лекції, якщо вчитель має в своєму розпорядженні мало часу або коли він хоче дати учням зразок правильно побудованого докладного аналізу літературного тексту.

Щоб учні активно сприймали розповідь учителя, їх слід в тій чи іншій мірі готувати до лекції. Так, намічаючи провести методом лекції аналіз літературного твору, учитель запропонує учням: прочитати текст, продумати окремі питання (за завданням учителя), підібрати до них літературний матеріал. Інакше лекція не буде сприйнята з належною глибиною. Розповідаючи, вчитель звертається до учнів, пропонує їм навести ілюстрацію до того чи іншого положення, підтвердити його конкретним матеріалом. Лекція-аналіз передбачає й елементи бесіди на основі матеріалу, підготованого учнями дома. Для закріплення пропонуємо не лише повторити загальні висновки, але й навести нові докази, подати приклади з тексту аналізованого твору. Це допомагає зміцнити в учнів навички аналізу, методика якого була показана в лекції.

Для всіх видів лекції в середній школі є й спільні правила, засновані на особливостях сприймання юних слухачів. Учитель повинен давати учням план лекції і при викладі в той чи інший спосіб показувати перехід від одного пункту до іншого. Висновки лекції будуються на конкретному матеріалі, який подається учням. Бажано використовувати під час лекції різного роду наочні посібники. В процесі викладу корисно час від часу звертатися до учнів із запитаннями, щоб підтримати їхню увагу. Завершується лекція закріпленням — короткою бесідою. З великою вимогливістю повинен учитель ставитися до мови своєї лекції, домагаючись виразності, яскравості і разом з тим простоти

й дохідливості викладу. При таких умовах лекція не тільки є способом подачі знань, але й сприяє розвитку мислення учнів, привчає їх на протязі тривалого часу активно слухати виклад серйозного матеріалу.

Бесіда. Бесіда — це метод, при якому учні, відповідаючи на запитання вчителя, роблять самостійні висновки з аналізованих фактів і дістають нові знання або відтворюють (повторюють) вивчене раніше.

Бесіда — один з найбільш вживаних в середній школі методів. Її охоче застосовують в усіх класах і вчителі-словесники, бо вона дає широкі можливості для виховання в учнів навичок логічного мислення, вчить заглиблюватися у літературний твір, сприяє розвитку мови учнів, культивує в них навички виступати перед аудиторією. Бесіда робить сприймання твору учнями більш емоціональним, посилює його виховну дію.

Найчастіше застосовується бесіда при аналізі літературного твору або при виведенні узагальнюючих висновків на основі відомих учням конкретних фактів.

Загальна методика бесіди ґрунтовно розроблена радянською дидактикою, і тут немає потреби на ній спинятися. Але література як шкільний предмет ставить до бесіди і свої специфічні вимоги. Насамперед, бесіда повинна бути жвавою, емоціональною; щоб це були не відповіді учнів на запитання вчителя, а невимушена розмова, предметом якої однаково зацікавлені обидві сторони. В такій бесіді запитує не тільки вчитель, спрямовуючи думку учня, але й учень запитує вчителя, намагаючись з'ясувати для себе ту чи іншу сторону виучуваного явища. В безпосередньому внутрішньому контакті учителя й учнів легше й повніше здійснюється естетично-виховний вплив художньої літератури на молодих читачів, глибше сприймається майстерність письменника.

Друга вимога — врахування в бесіді специфіки літератури як особливого виду суспільної свідомості, як мистецтва слова. Застосовуючи метод бесіди при розборі з учнями літературного твору, учитель подбає, щоб його запитання спрямовували учнів на усвідомлення нерозривної єдності змісту й форми у витворі мистецтва, щоб учні бачили, з якою майстерністю відображує письменник життя. Помилкою було б, якби вчитель в 11 класі обмежився тим, що учні визначать як кульмінацію п'єси «Загибель ескадри» сцену потоплення кораблів. Хай учні поміркують і над тим, які сюжетні лінії знаходять у кульмінаційній сцені логічне й естетичне завершення, яке розв'язання дає ця сцена поставленій у п'єсі ідейній проблемі, якими засобами досягає автор глибокого емоціонального впливу цієї сцени (а разом з тим і всієї п'єси) на читача.

— Які картини народного страждання малює Ю. І. Яновський в оповіданні «Серед руїн»? І для чого потрібні ці картини в оповіданні? — питаємо ми в учнів 5 класу. Семикласники

розкажуть про значення образу лихого панка-урядовця в оповіданні І. Я. Франка «Добрий заробок». Для учнів 8 класу вже буде під силу пояснити, яку художню мету переслідує О. Є. Корнійчук, зіставляючи в п'єсі «Макар Діброва» образи головного героя і Павла Кругляка.

Так, від найперших кроків літературних занять слід виховувати в учнів звичку усвідомлювати роль окремих компонентів літературного твору, замислюватися над тим, для чого вжитий письменником той чи інший засіб, як він допомагає розкриттю змісту твору.

Що старші учні, то складніші завдання запропонуємо їм для самостійного розв'язання.

Як виявляється в творі наслідування літературних традицій і новаторство письменника? Визначити стильові риси романтизму в оповіданні Марка Вовчка «Кармелюк». Як групування персонажів у п'єсі Карпенка-Карого «Хазяїн» допомагає зображенню головного героя? Такі й подібні запитання спрямовуватимуть учнів до поглибленого вивчення твору в єдності його форми і змісту. Ясна річ, їх треба ставити в належній послідовності, орієнтуючись на підготовку учнів і на програмні вимоги, обережно переходячи від конкретних простих питань до складних, які потребуватимуть напруженої роботи думки; найголовніше ж — весь час спрямовувати увагу учнів на цілісні картини, зображені в творі, на зміст твору в цілому, бо тільки в цілісній художній тканині твору з усією повнотою виявляється ідейно-естетичне значення художніх засобів.

Коментоване читання. Якщо текст твору важкий для сприймання учнів, то вчитель проводить читання в класі, супроводячи його поясненнями, коментарями. Такий метод вивчення твору зветься коментованим читанням.

Коментоване читання може застосовуватися в усіх класах з відповідними змінами у змісті й способах коментування.

Щоб коментар був цілеспрямованим, учитель насамперед чітко визначає для себе конкретні завдання уроку коментованого читання, орієнтуючись при цьому на підготовку учнів і на особливості тексту. В одному випадку буде потрібне лише пояснення того чи іншого слова, в другому — учитель з'ясує складну для учнів метафору, в третьому — доведеться звернути увагу учнів на особливість композиційної будови твору, ще в іншому — дати історико-літературне пояснення тощо. Захоплюватися великою кількістю коментарів не варто.

Пояснювати слід тільки: 1) ті слова, без розуміння яких не буде ясним для учнів самий текст твору; 2) місця, особливо цікаві для висвітлення ідейної спрямованості твору і його художньої цінності.

Як методичний прийом коментованого читання можуть бути використані пояснення вчителя або відповіді учнів (на запитання, поставлені вчителем). Коментарі до тексту можуть бути

дані перед читанням тексту (попереджувачий коментар) і після читання (наступний коментар). Для коментування ділимо твір на частини, більш менш закінчені змістом. Виразно прочитавши намічену частину, вчитель допомагає учням естетично усвідомити її (як елемент художнього твору), потім переходить до читання й пояснення наступної частини.

Як приклад, наводимо план коментованого читання поеми А. Малишка «Прометей» у 8 класі.

I. Вступні заняття: відомості про письменника, бесіда про героїчні подвиги радянських воїнів у Велику Вітчизняну війну.

II. Коментоване читання поеми «Прометей».

1. Попередній коментар про «обрамлення» як композиційний засіб.

Виразне читання двох перших строф, закінчуючи словами: «Кому б сказати все? Кому б?»

Бесіда. Який пейзаж змальовується в вашій уяві? Яке порівняння застосоване до обгорілого дуба? Про що воно попереджає читачів? Про які почуття автора говорять запитання: «Кому б сказати все? Кому б?»

2. Виразне читання двох наступних строф, закінчуючи словами: «І тютюном, як спирт, міцним».

Бесіда. Як оживляється краєвид? Що бачимо ми на пристані? Які запахи відчуваємо? Які епітети вживає письменник, щоб показати розквіт життя, добрі наслідки колгоспної праці?

3. Виразне читання останньої строфи вступу («Чому ж та круча нависа?»).

Бесіда. З чим порівнює поет спалений дуб? Як цей образ пов'язаний з порівнянням у другій строфі? Якими засобами підкреслює письменник сумний, трагічний характер образу навислої над берегом кручі?

Висновок. Поет протиставляє зображення обгорілої кручі картині життя, що буває на пристані. Образ зугленого дуба викликає в читача неспокійні думки про якісь страшні події. Запитання готує нас до сприймання поеми: там ми знайдемо відповідь.

У такий, приміром, спосіб читаємо й пояснюємо поему, з'ясувавши окремі елементи її композиції, зміст окремих слів, повертаючи увагу учнів до художніх засобів, за допомогою яких розкриває письменник зміст теми.

Демонстрація з використанням екранних засобів наочності. Емоціональність сприйняття літературного твору і враження від нього посилюються, якщо в уяві при читанні твору постають яскраві, повнокровні образи. Краще запам'ятовується біографія письменника і сам письменник стає ближчим, якщо

нам знайоме його обличчя, якщо ми знаємо його сучасників і друзів, в деталях уявляємо обстановку, де пройшло його життя. Та уява в дітей і підлітків здебільшого мало розвинена, життєвий досвід вузький, а тому прочитане й почуте часто не викли-

кає в їх свідомості живих картин. Тому великого значення набуває застосування на уроках літератури різних засобів зорової наочності.

У практиці шкіл часто застосовується на уроках літератури демонстрація портретів письменників, документальних фотографій, ілюстрацій до творів, літературних плакатів тощо. Рідше вживаються екранні засоби унаочнення. Тим часом сучасна техніка дозволяє широко використовувати при викладанні літератури епідіаскоп, фільмоскоп, кіно.

Екранізована демонстрація може бути застосована як методичний прийом в лекції чи бесіді (наприклад, проектування малюнків за допомогою епідіаскопа). Вона може виступати і як основний метод ведення уроку. У такому разі розповідь учителя, бесіда, повідомлення учнів, записування тез тощо виступають як окремі складники методу демонстрації, як методичні прийоми.

Технічними засобами для проведення уроку літератури методом демонстрації є фільмоскоп та кіноапарат.

Фільмоскоп зручний для користування; його легко застосувати при будь-яких умовах. Демонстрація діафільмів за допомогою фільмоскопа може лягти в основу при проведенні уроків різного типу як у восьмирічці, так і в старших класах середньої школи.

У 5—8 класах методом демонстрації можуть бути проведені уроки по ознайомленню учнів з біографією письменника (є діафільм «Шевченко»), уроки повторення змісту прочитаних творів (з демонструванням ілюстрацій до твору), уроки загального ознайомлення з творами, що вивчаються в уривках, тощо.

У 9—11 класах демонстрація діафільмів, крім того, може стати засобом ознайомлення учнів з різними стилями в мистецтві чи засобом поповнення їх знань про здобутки культури в певну епоху, про побут різних суспільних груп, про особливості ландшафту тієї чи іншої місцевості (якщо в учнів, наприклад, немає конкретних зорових уявлень про природу й побут гуцульщини, то для них недоступною залишиться чарівна поезія нарису Коцюбинського «Тіні забутих предків»).

Кожного разу, готуючись провести урок методом демонстрації, учитель повинен кілька разів переглянути діафільм; відзначити слова й вирази в тексті діафільму, які потребуватимуть пояснень; виділити кадри, які доведеться пояснити докладніше, особливо підкреслити, і ті, що їх можна показати побіжно. Демонструючи фільм, учитель не перечитує підтекстовки (це можна зробити в окремих випадках), але розповідає сам чи звертається з запитаннями до учнів, викликаючи їх на міркування з приводу показаних кадрів. Демонстрація завершується закріпленням матеріалу: включається світло, учні під керівництвом учителя систематизують одержані знання, роблять необхідні записи.

Урок з демонстрацією кінофільму складніший з технічного

погляду і з боку методичної організації. Зате рухливе зображення кіно сильніше впливає на учнів, ніж нерухомі кадри діафільму. Відповідно добрані біографічні кінофільми розкривають перед учнями все життя письменника, вводять у його творчу лабораторію, змушують хвилюватися за нього, разом з ним переживати біль невдач і радість перемоги. Немає сумніву, що жодна розповідь не може зрівнятися силою враження з такими біографічними фільмами, як «Тарас Шевченко» або «І. Я. Франко».

Біографічні кінофільми можуть бути використані в усіх класах, повністю чи у фрагментах. Так, фільм «Тарас Шевченко» може бути продемонстрований у 7 і в 9 класі на двогодинному уроці, присвяченому вивченню біографії поета.

Щоб сприймання фільму було цілеспрямованим і повнішим, учнів треба підготувати. Дома учні прочитають біографію Шевченка за підручником. Перед демонстрацією, у короткому вступному слові, вчитель скаже учням, що має стати предметом їх особливої уваги. У 7 класі це будуть окремі епізоди біографії поета, зустрічі Шевченка з його друзями. У 9 класі запропонуємо учням приглянутися до оточення, в якому перебував поет в різні періоди життя, до зображення у фільмі тогочасної російської дійсності, яку викривав Шевченко у своїх гнівних віршах. Хай учні звернуть увагу і на гру С. Бондарчука, якому вдалося створити правдивий образ народного поета.

Друга частина занять — демонстрація фільму.

Третя — закріплення, підведення підсумків. У 7 класі — бесіда про враження від фільму, про окремі сцени, які особливо схвилювали. Дома учні складуть за підручником хронологічну таблицю життя Шевченка.

В 9 класі після демонстрації фільму поставимо запитання, які б спрямували учнів на узагальнення вражень від фільму. Хоч би такі: «Хто з видатних діячів показаний у фільмі, в яких взаєминах з Т. Г. Шевченком? В яких епізодах фільму особливо вдало відображені революційні прагнення Шевченка і незламність його переконань? Чим образ, створений С. Бондарчуком, збагатив ваше уявлення про Шевченка? Що в фільмі вам особливо подобається?» (на деякі з цих запитань учні можуть відповісти дома письмово).

У розпорядженні вчителя є ряд художніх фільмів та фільмів-спектаклів, де екранізовані видатні твори української літератури. «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Кривавий світанок» (за «Fata morgana»), «Украдене щастя» І. Франка, «Суєта» Карпенка-Карого, «Земля» (за романом О. Кобилянської) — це з класичної літератури. Ще більше екранізовано творів радянських письменників: «В степах України», «Богдан Хмельницький», «Калиновий гай» О. Корнійчука, «Полум'я гніву» (за п'єсою Л. Дмитерка «Навіки разом»), «Таврія», «Дівчина з маяка» («Щоб світився вогник») О. Гончара і

ряд інших. Образи художніх творів постають у цих фільмах у виконанні талановитих акторів.

Майстерна гра артистів, показ пейзажів, побутової обстановки збагачує уявлення, винесені учнями від читання твору, робить їх конкретнішими, яскравішими. А це позитивно впливає на усвідомлення учнями внутрішнього змісту образу. Проте такий ефект спостерігається, коли учні дивляться кінофільм після того, як прочитали твір. Сприймання фільму тоді буває підготованим, відбувається цілеспрямовано і дає позитивні наслідки.

Якщо ж учні спочатку зустрічаються з фільмом, то результати часом бувають протилежні. Знайомство з образами і сюжетом твору через кіно в багатьох випадках цілком задовольняє учнів. Вони не відчують прагнення прочитати твір, а поставлені перед такою необхідністю нудьгують, читають поверхово. Що часте відвідування кіно послаблює в багатьох підлітків інтерес до читання, відомо всім учителям. Бажання прочитати твір, побачений на екрані, виникає в учня тільки тоді, коли йому вже міцно прищеплений інтерес до читання.

Зважаючи на те, що процеси, які відбуваються в психіці учнів при перегляді фільму й читанні відповідного літературного твору, вступають у складну взаємодію, можуть і гальмувати і посилювати один одного, вчителів слід бути дуже обережним. Демонстрацію екранізованого твору варто робити лише після того, як учні прочитають твір, вникнуть у його зміст, усвідомлять взаємовідносини персонажів, зрозуміють ідейно-художній задум письменника. Демонстрація фільму дасть необхідні зорові враження, конкретизує уявлення про зовнішність персонажів, викличе, можливо, нові думки, а в цілому посилить естетичне враження від твору. Такий урок завершимо бесідою про відображення в творі епохи, про відповідність сценічних образів образам, створеним письменником, про засоби кінофікації літературних творів тощо.

Демонструвати учням екранізовані твори, яких вони ще не читали, доцільно тільки тоді, коли твір згадується в огляді і не рекомендується програмою для текстового вивчення.

Урок, що проводиться методом демонстрації, вимагає особливо чіткого розподілу часу (з суворим обліком хвилин). Для проведення такого уроку учитель сам повинен володіти кіноапаратурою і мати помічника-демонстратора.

Радянська школа знає багато інших методів. З них при викладанні літератури частіше за інші застосовуються доповіді учнів, самостійна робота учнів над текстом, різного роду екскурсії. Взагалі вчитель літератури повинен дбати про різноманітність методів (без зайвої строкатості), уникаючи шаблону у викладанні й добираючи метод занять у повній відповідності до матеріалу і навчально-виховної мети уроку, з орієнтацією на рівень підготовки учнів.